

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Mészáros Orsolya

VISEGRÁD KÉSŐ KÖZÉPKORI VÁROS TÖRÉNETE ÉS HELYRAJZA

DE Bölcsészettudományi Kar
2008

Tézisek

Célkitűzés, forrásadottságok, módszer

A várostörténet-írás többféle szempontból vizsgálta a középkori magyar városiasodás kérdését. A Werbőczy-féle jogi szemléletből kinövő városkutatás 20. század eleji szemlélete, amely csak a polgári szabadságjogokkal felruházott települést tekintette városnak, sokat változott. Visegrád a magyarországi középkori városok között speciális helyet foglalt el. A hagyományos település- és városkategóriákba nem lehet beleilleszteni, nem szabad királyi, nem személynöki város, bánya- vagy szász város, sem mezőváros. A város egyedisége a főváros–rezidenciaváros–székváros problémakörében ragadható meg. Visegrád a „medium regni” egységébe tartozott, a Magyar Királyság középső részének régiójában, amelynek sarokpontjai a királyi székhelyek: Esztergom, Székesfehérvár, Óbuda és Buda, valamint a 14. században Visegrád voltak. Ennek a rezidenciájának a középkori forrásokban való megjelenését Kumorovitz L. Bernát ismerte fel. Visegrád késő középkori település, rezidencia- illetve székváros a királyi kúria és a mellette kialakuló királyi polgárvárost foglalta magában, utóbbiban polgárok és nemesek, előkelők laktak. A királyi kúria (Alsó- és Felsővár, majd a városban felépített királyi palota) és a mellette lévő polgárváros együttese alkotja azt a modernkori várostipológiai terminust, amelyet rezidencia- vagy székvárosnak nevezünk. Az értekezés célja a királyi kúria melletti polgárváros feldolgozása írott és régészeti forrásai, valamint a 18. századi térképek alapján a 13. század közepétől a török bejöveteléig. A vár és a palota a polgárvárosnak a királyi udvarral való kapcsolatában jelenik meg.

Az értekezés alapját alkotó történeti források az 1280 és 1541 közötti Visegrád városra vonatkozó oklevélananyagot jelentik. Visegrád középkori levéltára elpusztult, az adott időszakban a városi tanács által kiadott oklevelekből 18 maradt meg. Igyekeztem összegyűjteni minden olyan adatot, amelyek a város történetére, polgáira, egyházaira, helyrajzára vonatkoznak. A fennmaradó iratanyag legnagyobb hányada városi ingatlanforgalomra: telekadományra, adásvételre, házcsere, zálogba vetésre, bérbeadásra, elidegenítéstől való eltiltásra, telekviszaváltásra vonatkozik, amelyek többségét a Magyar Országos Levéltár családi levéltárai őrizték meg. Gazdasági jellegű irat rendkívül kevés maradt fenn, ezek a 15. század végéről valók. A régészeti forrásanyag a 1950-es évektől a polgárváros területén folyó ásatásokat foglalja össze publikált anyagok, a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma (Visegrád) adattárában őrzött ásatási dokumentációk, valamint saját ásatási anyagok alapján. A magyarországi források kutatása mellett alkalmam adódott Olaszországban hosszabb gyűjtőmunkát végezni, a Vatikáni Levéltárban visegrádi egyházakra, a modenai városi levéltárban néhány városi műhelyre vonatkozó adatot (az esztergomi Hyppolit érsek kódexeiben), Firenzében és Sienában 14–15. századi régészeti feltárt műhelyekre és mesterségekre, városi építkezésre vonatkozó szakirodalmat gyűjteni.

Az általam ismert adatok időbeli szórtsága többé-kevésbé mutatja a város korszakait. A legtöbb adat az 1330-as és 1420-as évek közötti időből maradt fenn, majd jóval kisebb számban az 1470-as évektől a 16. század elejéig tartó időszakban. A 15. század derekáról szinte egyáltalán nincs városra vonatkozó irat. A régészeti leletanyag nem tagolja ennyire a várostörténetet. A feltárt lakóházak és régészeti rétegek a vizsgált, mintegy 250 éves időszakon belül több periódust mutatnak, de általánosságban azt tükrözik, hogy az épületek folyamatosan lakottak voltak. A városi ásatások általános nehézsége Visegrádot is érinti, nevezetesen a mai településmag pontosan lefedi a középkort, ezért annak megismerése csak hosszú évtizedek részfeltárásainak és

megfigyeléseinek eredménye lehet. Ennek ellenére, paradox módon, épp a település – középkori fejlettségéhez mért – jelentéktelenné válása eredményezte a szerencsés feltárási körülményeket. A mai település alatt zárt régészeti rétegsorokban megmaradtak a település középkori romjai, de nem ritka az sem, hogy középkori falak ma álló épületek részét képezik.

A címben megjelölt történeti feldolgozás körülhatárolt, a rendelkezésre álló forrásanyagból túlnyomórészt a város helyrajzára és ingatlantörténetére, a városi tanács működésére vonatkozóan lehet eredményeket felmutatni. A birtokosok kapcsán a város mint a központi hivatalok helyszínének vizsgálata csak problémafelvetés lesz. Ez valójában intézménytörténeti kutatást kívánna a városban működő bíróságok hivatali apparátusának nyomon követésével, visegrádi ténykedésével, amely túlfeszítené jelen munka kereteit és nem is célja annak. Komoly eredményt jelent ugyanakkor a régészeti és írott adatok összehasonlítása. Elsőként tesz a munka kísérletet arra, hogy a középkori polgárváros teljes területén az eddig feltárt városi épületek, telkek, utak, templomok jellegét és típusát összevesse és összegezze a forrásokban kirajzolódó képpel.

Az értekezés módszerét tekintve induktív, a források részadataiból és azok elemzéséből kiinduló úton halad, amelyből a kérdésfelvetésekre és problémákra tényeken alapuló következtetéseket és válaszokat lehet adni.

Az értekezés három részből áll, egy monografikus részből, egy történeti és régészeti adattárból és képmellékletből. Az adattár részét képező oklevéltár 61, a városra vonatkozó iratot adja ki, a telekkönyv rekonstrukció a visegrádi telkek adatait gyűjti össze és helyezi rendszerbe, a régészeti topográfia az 1950-es évek óta folyó kutatási eredményeket ismereti telekről telekre haladva. Csatlakozik az adattárhoz egy polgár névjegyzék, melyben az összes ismert visegrádi polgár egybegyűjtve szerepel. A kép- és térképmelléklet a helyrajzi kérdésekhez és a topográfiához kapcsolódik.

Eredmények

1. A település kialakulása, a suburbium helyszíne

A visegrádi királyi vár 1259 előtt történt felépítésének köszönhető a település kialakulása. Visegrád már előtte is lakott volt: a késő középkori település területén kimutathatók késő avarkori és kora Árpád-kor temető- és településnyomok, a várostól északabbra eső Sibrik-dombon az ispáni vár mellett Árpád-kori szolgálófalú volt, a településtől északra bencés monostor működött. Előbbiek a 13. század végére nem maradtak fenn, a késő középkori település nincs velük kontinuitásban. A Duna-parti váralja-település a vár felépítése után alakult ki, valószínűleg betelepítéssel. A település első említése az 1285. év, amikor IV. László a túlparton fekvő Marost a visegrádi vár és az alatta élő vendégnépek használatára adta. Maros és Visegrád története ettől kezdve szorosan összefonódott. Maros megalapítása feltehetően Visegrád után következett be, erre utal Maros 1324. évi alapítólevelében szereplő Neustadt, azaz „Újváros” név, feltehetően Visegrádhoz képest lehetett új. Lehetséges, hogy a visegrádi hospesek egy része 1285 körül áttelepedett Visegrádra. A visegrádi hospesek eredetét illetően kevés adatunk van, Budáról is érkeztek ide népelemek, de feltehetően más településekről is. A régészeti adatok szerint a suburbium (ez a kifejezés a településre a Képes Krónikában fordult elő egyetlen egyszer a Zách Felicián-féle merénylet kapcsán) az egész késő középkori város alatt elterült, az eddig feltárásból ismert palotatárság és a mai településközpont területén egyaránt kerültek elő 13. század végére, 13–14. század fordulójára keltezhető leletek és objektumok. A korai váralja település eddigi ismereteink alapján pontosan nem határolható körül, az Alsóvár alatti Salamontorony utcában egyelőre nem kerültek elő nyomai. A 13. századi

település a polgárváros előzménye, proto-urbánus település volt. Várossá az uralkodó 1323-ban történt Visegrádra költözése után vált.

2. A városi tanács működése. A város társadalmi összetétele

Az első város kiadvány a 14. század közepéről maradt fenn, de a város oklevéladó működése a pecsétek keltezése alapján valószínűleg jóval korábban kezdődött. A fennmaradt okleveleket – a város aktív időszakáig, a 15. század első feléig – ingatlanforgalommal kapcsolatos ügyek alkották. A városi tanács 12 tagú tanácsból állt élén egy bíróval, egy jegyzővel; egy hitelesítő pecsétje volt. Az 1360-as évek körül új pecsétet kapott. A bíró, valószínűleg újraválasztással több, mint egy évig viselhette tisztségét, de később újra megválaszthatták. A bíró a magyar és német származású polgárok közül került ki, magyarok és németek a tanácsot is vegyesen alkották. A németek mérsékelt túlsúlyban voltak a magyarokhoz képest. A városi ügyintézés és oklevélkiadás hasonló volt a kiváltságolt városokhoz. A 14. században fennálló két településrész nem jelentette a város jogi és etnikai kettéválását, a városi tanács egysége és a város egy plébániatemploma mind erre utal. Az esküdtek valószínűleg azt a városnegyedet képviselheték, ahol házuk volt, de ez szintén nem jelentett származási elkülönülést, magyaroknak és németeknek mindkét városrészben voltak házaik. A jogi egység vezethetett oda, hogy a 14. század végén a két város teljesen egységesült.

Visegrád város társadalmára és gazdaságára rendkívül kevés adat maradt, vásártartásra, városi kézművesiparra vonatkozó gazdasági jellegű iratok nincsenek. A polgárok iparüzésére csak közvetett adatok maradtak fenn. Visegrádon az 1330-as és 1410-es évek között 16 iparosnév maradt fenn, az ásatásokból további három ágazat ismert. A fennmaradt kézműveságak a kedvezőtlen forrásadottságok ellenére világosan mutatják a királyi udvar mint a legfontosabb fogyasztóréteg jelenlétét. A legtöbb adat a szabókról maradt, utána a patikusokról és kőfaragókról; az iparosok között németek, magyarok, itáliaiak egyaránt előfordultak. A 14. század első felében a királyi udvart kiszolgáló hospesek, majd később az udvarnak dolgozók közül az ötvösök biztosan csaknem mind idegenek voltak. A polgárok a városban elszórtan laktak, németek és magyarok egymással keverten. Szakmai tömörülés a 14. században épp, hogy elindult, valóságos csoportok, érdekszövetségek nem alakultak ki. Visegrád gazdasági előnyét Duna-menti fekvése és a királyi székhely jelenléte, illetve az ebből fakadó kiváltságok tartották fenn, ezt azonban a polgárság társadalmi fejlődése nem követte. A 14. századi polgárság vezetőrétege a többi magyarországi városhoz hasonlóan a 14–15. század fordulóján nem vált gazdag patrícius-réteggé, akik a nemességgel és a nagybirtokos réteggel való összefonódás révén a várost is továbbfejleszthették volna. A 14–15. század városainak társadalmi szerkezetváltását Visegrád nem követte, a város a 14. század során megszerzett jogaival gazdaságilag nem fejlődött tovább.

A királyi udvar Visegrádra költözését és a kormányzat, királyi kápolna és a nagybíróságok Visegrádra helyezését követően az udvarhoz tartozó, politikai szereppel rendelkező nemesek Visegrádra költöztek és házakat vásároltak, a város ingatlanforgalmának aktív részesei lettek. Házaik lakó- és munkahelyként, a kettőt összekapcsoló familiaritás révén csoportokba rendeződtek. Időben és térben adott személyi kapcsolatok alapján jöttek létre, házfolytonosság ugyanazon méltóságot betöltők között nem volt. Az irodák személyhez kötöttek voltak, tisztséghez kötött állandó kúriák a polgárvárosban nem alakultak ki. Az egy méltóság köré tömörülő csoportok függetlenek voltak a magyar vagy német városrésztől is. Az adatok nem mutatnak arra, hogy a

legkorábbi épületek a királyi kúriához, illetve a várhoz lettek volna közel. A telek- és birtokosi rendszer a 14. század közepére állandósult.

3. Kiváltságok kérdése

Visegrádnak városi jogokat tartalmazó kiváltságlevele nem maradt fenn, kiváltságoknak azonban más városokhoz hasonlóan birtokában volt. Valószínű, hogy jogait biztosító okirattal is rendelkezett, amelyet az uralkodó Visegrádra költözése után adhatott számára. Peres ügyekben a visegrádiak többször hivatkoztak a város régi jogaira és szabadságára, a 15. században kiadott Mátyás-féle szabadságlevél megerősítette a korábbi királyok által Visegrádnak adott jogokat. Az egyik 15. század végi bíró szerint ezek a jogok még Budánál és régebbiek voltak. Maros egy évvel az udvar Visegrádra költözése után, 1324-ben kapta meg a budai jogokat, Visegrád Marossal együtt több perben együtt lépett fel hasonló jogaikat védve. A marosi privilégiumlevél pontjainak végigkövetése és összehasonlítása az adott kiváltság oklevelekkel adatható visegrádi meglétével az alábbi eredményt hozta. Visegrád biztosan birtokában volt a 1. beszállásolás alóli mentesség jogának; 2. jogi és feltehetően úrbéri szolgáltatásokra érvényes immunitásnak, a város csak a királyi joghatóság alá tartozott; 3. szabad betelepülési, birtoklási és végrendelkezési jognak; 4. szabad bíró- és plébánosválasztás jogának; 5. exempt plébánia jogának; 6. szabad fakivágási engedélynek; 7. vámmentességnek. A marosi kiváltságlevélben jelzett peres ügyekben való önálló ítékezés joga valószínűsíthető Visegrádon is, de a tizedfizetés és a királynak szánt kötelező ajándék szabályozása, a szabad halászati jog feltehetően csak Marosra vonatkozott. A kimutatható kiváltságok alapján Visegrád minden bizonnyal rendelkezett privilégiumokkal, melyre a 15. század második felének iratai is hivatkoztak. Feltételezhető, hogy a kiváltságot Marossal közel egyidőben kapta Visegrád.

4. A magyar és német városrészek azonosítása. Rekonstrukciós kísérlet.

Visegrád város a 14. században magyar és német városrészeire oszlott, melyet az 1330-as évek és az 1370-es évek között emlegetnek forrásaink. A két városrész feltehetően a hospes-település etnikai elkülönüléséből származott, de a 14. századra sem jogi, sem etnikai különbségtételt nem jelentett. A topográfiai adatok alapján a magyar és német városrész az Esztergom–Budai főút köré szerveződött, egymás mellett álltak tehát. A magyar város helyhez kötésében az utcahálózat és a templomok irányadók. A lakóépületek a nagyutca mentén álltak, egymással észak–déli és kelet–nyugati szomszédosként, ahhoz, hogy mindegyik égtáj szomszédosai összekapcsolódhassanak, a főutcában egy enyhe elkanyarodást vagy kisebb térré szélesedést lehet rekonstruálni. Ez a település földrajzi adottságait, a helyrajzi adatok kapcsolatát és a régészetileg feltárt útfelületeket figyelembe véve a mai településközpont keleti oldalán képzelhető el (Fő utca, Nagy Lajos király útja, Széchenyi utca). A városrész helyhez kötésének másik kiindulópontja a magyar városban álló két templom, a Szűz Mária plébániatemplom és a Szt. László kolostor, melyek a mai településközpont keleti oldalán álltak, a magyar város tehát erre a területre kiterjedt.

A templomokat illetően a plébániatemplom a magyar város területén, közvetlenül a hegy alatt, a város főútjának keleti oldalán állt. Több telekkel volt határos, ahol a város polgárai és nemesei laktak. Környezetében több előkelő háza állt, Nekcsei tárnokmesteré, Sirokai ajtónállómesteré, Becsei István ajtónállómester, pilisi ispáné, Cselenfi királynéi asztalnokmesteré, Szepesi Jakab országbíróé, polgároké. Kis utca vezetett hozzá;

1342-ben Károly királyt halála után a várból a plébániatemplomba vitték felravatalozni. A plébániatemplom helyrajzi adatai a Fő u. 71–75. szám alatt részben feltárt nagyméretű templommal hozhatók kapcsolatba, a helyrajzi leírások illenek ennek helyszínére, az ásatási eredmények szerint jelentős és meglehetősen díszes templom volt. A szintén magyar városban álló Szt. László kolostort telkek vették körül, mögötte út futott. A kolostor melletti telkek egyikén torony állt, itt volt az 1350-es években a királyi kamara épülete és pénzverők házai. A kolostort körülvevő épületek közül a Kanizsai-ház megoldhatja a templom azonosításának kérdését: a 14. század közepén említett Kanizsai–Nagymartoni ház feltehetően ugyanaz, mint az 1412-ben Kanizsai János érsek új, Szt. György patak mellett álló telkének szomszédosa. Ebben az esetben a kolostor is a Szt. György patak mellé helyezhető, tehát azonos lenne a Széchenyi utca 4–10. szám alatt részlegesen feltárt egyházi intézménnyel. Kolostornégyszög egyik templomhoz tartozóan sem került még elő, ami kétségtelen helyhez kötésüket igazolná.

A magyar városként azonosított mai településközpontban a mai Széchenyi tértől délre mintegy 400 méteren túl középkori épületmaradványok és leletek nem kerültek elő. A főút köré szerveződött, egymás mellett álló városrészek közül tehát a német városnak a magyar várostól északabbra kellett húzódnia. A királyi palota területén és környékén, a Salamontorony utcában talált 14–15. századi városmaradványok arra vezetnek, hogy a német város ezen a területen kereshető. A német város kapujára, mely perdöntő lenne a városrész helyének pontos meghatározásakor, egyelőre nincs kétségbevonhatatlan adat. A városrészek kiterjedését nem lehet meghatározni. A magyar város feltehetően a Dunáig elnyúlt az itt feltárt középkori házakból ítélve. A magyar városban a nemesek és polgárok házainak három nagy csoportját lehet elkülöníteni. Két csoport a város egyházi intézményei, a Szűz Mária plébániatemplom és a Szt. László kolostor köré szerveződött. A templomok helyrajzi rekonstrukciójának függvényében a Fő utca 71–75. szám alatti templom, azaz a valószínűsíthető plébániatemplom előtti kis utca túlsó oldalán több csoportban, sorban helyezkedett el a Nekcsei-, Becsei-, Szepesi-házcsoport. A terület a város betelepítésétől kezdve az egész korszakon át lakott volt, az egyik frekvenciált területnek számított. A másik egyházi intézmény, a patak melletti Széchenyi u. 4–10. számú telkek, tehát az ide helyezett Szt. László kolostor körül pénzverők, a királyi kamara, torony állt. A terület beépülésének kezdeteire és idejére nincs adat, a 14. század közepén jelent meg a forrásokban, de azonnal mint értékes városi helyszín, s az is maradt a korszak végéig. A magyar város harmadik ház csoportja a nagyutca kelet–nyugati szakasza vagy teresedése köré csoportosuló telkekből állt. Az épületekre a 14. század közepéről van adat, de feltehetően a korszak végéig használatban voltak. Az itteni házbirtokosok legmagasabb rangú tagja a század közepén szintén az akkori esztergomi érsek és kancellár volt, aki háza körül irodát hozott létre; mellette több más előkelőnek és polgárnak voltak házai. A ház csoport helyszíne a magyar város eddig ismert két szélső pontját jelölő egyházi intézmények közötti terület. Itt álltak a patikák, feltehetően egymáshoz közel rendeződve. Középkori városoknál gyakori volt, hogy a patikák a piactéren helyezkedjenek el, a kézművesek, szatócsok, kofák állandó boltjai és a piac mozgó bódéi egy helyen legyenek. Lehetséges, hogy ez a ház csoport valójában egy kiszélesedő, piacként használt területet vett körül, mely megengedte, hogy szélén kelet–nyugati és észak–déli irányban is elhelyezkedjenek házak. A térség helyszíne a mai Zách Klára köz és a patak közötti területen, a Duna felé az útkereszteződés pontjáiig képzelhető el. A rekonstrukciós kísérlet a fentiek figyelembevételével és a magyar városi oklevelek alapján a mai településközpont keleti, hegy felőli oldalára vonatkozik, itt azonban sajnálatos módon régészeti feltárás csak az egyházak szűk környezetében volt. A mai városközpont nyugati, Dunához közelebbi részére jóval gazdagabb régészeti adat áll rendelkezésünkre, de ezekre az okleveles adatok

nem vonatkoztathatók, oklevelekben emlegetett házcsoportokat és régészetiileg feltárt házakat egyelőre nem lehet összekapcsolni. A nyugati oldal feltárása arra vall, hogy területe a keletebbi területekhez és a mai városközponthoz képest jóval ritkásabban volt beépítve.

A fenti eredmények mellett szükséges hangsúlyozni, hogy a városrészek helyszínrajza rekonstrukció. A magyar város lokalizálása biztos alapokon nyugszik, de több, rendkívül fontos kérdésben kulcsmegoldások még nincsenek a kezünkben, e nélkül – annak ellenére, hogy a fenti adatok kerek, egységes képet alkotnak, és szinte megelevenedik szemünk előtt a város – mindez elképzelés. Végleges és vitán felül álló helyszínrajzhoz mindenekelőtt régészeti adatok lennének szükségesek. A német város esetében a városkapu megtalálása vagy az Alsóvár kapujával történő kétségtelen azonosítása (utóbbihoz a kapu melletti kúria felfedezése) lenne szükséges. A magyar városon belüli házcsoportok véglegesítéséhez a templomok azonosítása szükséges, vagy egy olyan lakóház feltárása, amelynek funkcióját vagy tulajdonosát kétségtelenül meg lehetne határozni.

5. Városi morfológia és topográfia. Úthálózat, telekrendszer, háztípusok

Visegrád város középkori domborzatát illetően a terület fokozatosan lejtett a hegyoldaltól a Duna-partig, észak felől az Alsóvártól a mai Fő utcáig (a mai Salamontorony utcában). Nem volt ritka a hegyoldalba való építkezés, erre vallanak a több helyütt feltárt támfalak, a Duna-parton ugyanakkor több nagy épületet a hegyoldalhoz és a központibb területekhez képest jóval mélyebben építettek. A Duna (ár)vízszintje a mainál jelentősen alacsonyabb lehetett. A települést átszelő patak a hegyekből lejövet a város déli részénél, feltehetően azon kívül torkolt a Dunába, a város fő térszervező eleme a Dunával párhuzamos észak–déli (északkelet–délnyugati) irányú főutca, vagy nagyutca volt. Visegrád egyutcás szerkezetű város volt, a főutcából kisebb utcák ágaztak ki. A városban néhány torony állhatott, két tornyot okleveles forrásból ismerünk, további hármat régészeti anyagból. Kapu kettő ismert, egy az említett német város kapuja és egy másik egy főút menti ház előtt. Városfalról nincs adat, amennyiben a német városkapu nem az Alsóvár kapuja, hanem önállóan álló kapu, városfalnak csatlakoznia kellett hozzá. A Visegrádról készült 16. század végi Houfnagel-féle metszeten a Felsővár előterében a település helyén romos maradványok figyelhetők meg kő- és fakerítésekkel körülvéve. Városfal régészeti feltárás során még nem került elő.

A településen belül egy 1380. évi telekrész nagyságát ismerni, ez alapján az eredeti telek meglehetősen nagy, mintegy 70–100×35–50 méter volt. A telkek a helyrajzi összefüggésekből kirajzolódva egymásnak támaszkodva helyezkedhettek el, az utcák között két házsor húzódott, az egyes telkek fenekükkel érintkeztek, bejárati oldaluk pedig ellenkező végüknél nyílt az utcára. Ez egyúttal párhuzamos utcahálózatot feltételezne. Amennyiben a fenti telek nagy mérete általánosítható, lehetővé teszi azt, hogy egy telken nemes és familiáris együtt lakjon, melyre az oklevelekben számos példa volt. A telkek fő eleme, a lakóház (curia, domus, palatium, hospitio) a telek legrangosabb háza volt. A nagyméretű, 30×15, 30×10, 20×15, 20×10 m körüli, jól és teljes magasságában kőből megépített, többhelyiséges épületek a lakóházak lehettek, amelyek esetleg faragott kövekkel kialakított nyílásokkal rendelkeztek, vagy emeletük, pincéjük volt. A telek tartozékai egyéb építmények, kő- és faházak, pincék voltak, a gazdasági szerepet betöltő melléképületek lehettek, talán a személyzet vagy a familiárisok által használt házak. A kisebb, 15×8, 10×8 m körüli, egyterű épületek feltehetően ezekkel azonosíthatók. A különálló, kisebb méretű pincék vagy alapincézett épületek valószínűleg szintén a tartozékok közé számítottak. A házak nagysága, kiképzése, helyszíne társadalmi tagozódást is mutathat. A

kisebb, de jó megépítésű házak szintén lehetettek lakóházak, szolgálhattak akár az urukkal egy telken lakó familiárisoknak, asszonyoknak vagy polgároknak. A város utcaképe egymás mellett elhelyezkedő telkeket, de különálló házakat jelentett. A telkeknek kút is részét képezhette. A mai városközpontban, a Rév utcában feltárt házak meglehetősen sűrűn álltak egymás mellett, ugyanakkor a Duna-parton távolabb helyezkedtek el.

Visegrád várost tehát a főút szelte ketté, az Alsóvártól kezdve a patakon túl mintegy 5–800 méterig beépített volt. Déli területét, a magyar várost több utca tagolta, a város két nagy temploma itt helyezkedett el. Visegrádot talán városfal övezte. A visegrádi telkek feltehetően nagy kiterjedésűek voltak, több ház állt rajtuk, frontján önmagában álló, jól megépített, nagyméretű ház állt, zárt utcásor nem jellemezte a várost. A városban 100 ház biztosan állt, de egyes adatok összefüggéséből talán 150 ház is elképzelhető.

6. A polgárváros és a királyi udvar viszonya

A 14. század eleji Visegrádon az uralkodó rezidenciáját a várban tarthatta, de a városban is volt kúriája. Az 1330-ban városi házban történt merénylet, az 1356-ban említett városi királyi kamara, a palotatérsgben feltárt és az udvarral összefüggésbe hozott előkelő ház, a befejezetlen Anjou-templom és az ugyanitt feltárt 1360 körüli pénzverde mutat erre. A későbbi királyi palota felépítésnek kezdeteit nem ismerjük, az 1366-ban említett Szűz Mária királyi kápolna már „in palatio” volt, de ez a kápolna feltehetően már 1360-ban is létezett. A korai kúria helyszínét tekintve többféle megoldás vázolható fel: 1. Az uralkodó városban álló épülete már ekkor, I. Károly korában a későbbi királyi palota térségében állt, a merényletet itt követték el. A feltárt közeli pénzverde későbbre, az 1350–60-as évekre keltezhető, tehát a ház és a pénzverde nem egyidőben álltak. A pénzverde azonosítása az 1356-ban említett curia camere regalisszal bizonytalan. A többi, palotatérsgben talált fa- és kőépítmény a városhoz és a kúriához is köthető. 2. Az uralkodó városi kúriája az 1356-ban említett curia, amely a Szt. László kolostorhoz közel a magyar városban állt. Ez a fenti helyrajzi rekonstrukciós kísérlet alapján a vártól távolabb állhatott a mai településközpontban. Lehetséges, hogy ez a curia nem szálláshely volt, hanem más szerepe volt: levéltár, kincstár vagy pénzverde. A camerához közel egy toronnyal megerősített, egykor királyi telek húzódott, talán a király 1355-ben történt ingatlancseréje előtt a camerával akár egybetartozó is lehetett. 3. A két különböző helyszín curiája (1, 2. alternatíva) egyszerre vagy egymást felváltva volt használtban, illetve különböző funkcióit töltött be. Az egymás utáni használatot megerősíthetné az oklevelekben 1345 előtt történt magyar városi tűzvész olyan magyarázat, mely szerint az nem terjedt ki az 1356-ban megrajzolt helyszín környékére, ezért provizórikusan oda helyezték át a curiát. 4. Az uralkodó 14. század első felében létező városi kúria pontos helyszínét nem lehet meghatározni, de annyi bizonyos, hogy városi környezetben volt, feltehetően más házakkal körülvéve.

Az elemzett korszakban a város területén több építészeti szerkezetváltás következett be, amely a településtörténet változásait kíséri. Az első a 14. század közepére, az 1340–50-es évek tájára tehető: az addigi kisméretű, faszerkezetű házakhoz képest nagyméretű, új tájolású, emeletes vagy pincés kőházakat kezdtek építeni, amelyek igen jó megtartásúak voltak a korábbiakhoz képest. Ezzel párhuzamosan a telekrendszer is átalakult, a kisebb, korábban felaprózott telkek újra egyesültek. A telteken több ház épült, amelyek a birtokos nemesnek és familiárisának szolgáltak, hivatali szerepet tölthettek be. Lehetséges, hogy mindez a magyar városi a tűzvésszel, illetve az azt követő tereprendezéssel hozható összefüggésbe. A 14. században Visegrádon a királyi udvar és a polgárváros egységes városképet alkotott, a kúria a város szerves részét képezhette. Zsigmond

uralomra kerülésével és a palota egységes kialakításának megindításával a város homogeneitása felborult. Az 1430-as évek után, az udvar végleges Budára költözésével, a visegrádi királyi palota kiépítésével a város domináns eleme a palota lett mellette ferences kolostorral. A városi épületeknek fokozatosan új tulajdonosai lettek, a nagyméretű épületekbe visegrádi és máshonnan ide költöző polgárok költöztek be, akik többször műhelyeket alakítottak ki a régi kúriákban.

7. Rezidenciaváros

Az 1990-es években német mintára Kubinyi András kidolgozott a városok értékeléshez egy centralitási pontrendszert, mely alapján a városnak tűnő településeket különböző szempontok alapján osztályozta. A pontrendszer Visegrádra alkalmazásával nyilvánvalóvá vált, hogy a város korszakai, a hosszú Anjou-kor és a 15. század két különböző korszakot jelent központi hely szerepében, hangsúlyosságában, jogi helyzetében, lakosságában, építészetében, azaz minden szegmensen, a város jellege tehát dinamizmusában ragadható meg. A várost korszakonként kell értékelni. A 14. században királyi székhelyként a másodrangú városok közé számított, de diplomáciai és kormányzati szempontból Visegrád Buda után a legfontosabb város volt, melyet az 1381. évi oklevél is tükrözött. A 15. században az udvar elköltözésével a közepes és részleges városfunkciót ellátó mezővárosok közé tartozott. A település az Anjou királyoknak köszönhetően felvette a városi rangot, de önmagában közepes mezőváros volt, amely nem töltött be valóságos központ szerepet.

Visegrád a 14. században központi hatóságok állandó helyszíne, a király mindenkor tartózkodási helye, azaz a rezidenciája volt, az udvarhoz kapcsolódó illetve az uralomgyakorlásban résztvevő előkelők lakó- és munkahelye: Visegrád tehát szék- és rezidenciaváros volt. A 15. század első évtizedeiben elköltöző udvar után Buda vette át – már korábbi főváros szerepe mellett – a székvárosi funkciót is, Visegrád tehát nem székváros többé. A királyi kúria, azaz a kiépülő palota azonban megmaradt rezidenciának, jóllehet mellékrezidenciának. A palotának a kor építészeti igényességével magas színvonalon történt fokozatos átépítése eredményezhette, hogy az Anjou-kor után lehanyatlott várost az uralkodó ismét fejleszteni kívánta: a város tehát még mindig az uralkodói (mellék)rezidenciának köszönhette viszonylagos megmaradását. Jogai és kiváltságai fennmaradtak, területén nagyméretű, sőt a városképben domináns királyi palota állt, a város tehát joggal nevezhető királyi rezidenciavárosnak, mely azonban már csak mezővárosi szerepet töltött be. A két korszak közötti fogalmi különbség véleményem szerint abban ragadható meg, hogy a 14. században királyi székváros és rezidenciaváros fogalma fedte egymást, majd a 15. században elvált egymástól – azonban a késő középkori Visegrád rezidenciaváros szerepét mindvégig megőrizte.

A jelölt témára vonatkozó publikációinak jegyzéke:

- Mészáros Orsolya: Késő középkori ház Visegrád polgárvárosában. Fő u. 32. (Birkli-telek). *Archaeologiai Értesítő* 131 (2006) 145–164.
- Mészáros Orsolya: Egy 15. századi toszkán üvegműhely. *Folia Archaeologica* 52 (2005–06) 221–250.
- Mészáros Orsolya: Topography of 14th Century Visegrád, the Royal Residential Town of Hungary. *Archeologia Medievale /Cultura materiale, Insedimenti, Territorio/* 34 (2007) 181–191.
- Mészáros Orsolya: Kirchenforschungen 1976 bis 2003 in Visegrád, Széchenyi-Straße 4–10. *Folia Archaeologica* 53 (2007) 203–234. [Visegrád, Széchenyi u. 4–10. sz. alatti templom kutatásai 1976–2003 között]
- Buzás Gergely – Mészáros Orsolya: A középkori Visegrád egyházainak régészeti kutatásai. *Magyar Sion*. Új folyam 2 (44) 2008/1. 71–104.
- Mészáros Orsolya: Archaeological remains of the medieval glass workshop in the 15th century royal residence Visegrád, Hungary. In: *Glashüttenlandschaft Europa. Beiträge zum 3. Internationalen Glassymposium*. Hrsg. FLACHENECKER, H. – HIMMELSBACH, G. – STEPPUHN, P. Regensburg 2008. 168–172.
- Mészáros Orsolya: Visegrád XV. századi üvegműhelye. *Magyar Múzeumok*. 2005/3. ősz. 41–44.
- Régészeti kutatások Magyarországon 2004*. Szerk. KISFALUDI J. Budapest, 2005. 307–308. (Visegrád, Városcsúcs)
- Régészeti kutatások Magyarországon 2005*. Szerk. KISFALUDI J. Budapest, 2006. 340–341. (– Szőke, M.) (Visegrád, Rév u. 5.)
- Mészáros Orsolya – Szőke Mátyás: Visegrád Mátyás-kori üvegműhelye az európai műhelyek sorában. *Örökség* X/12. (2006. december) 11–12.
- Mészáros Orsolya: A középkori Visegrád. Városi templom és üvegműhely. *Élet és Tudomány* LXII/ 5. (2007. február 2.) 134–137.
- Mészáros Orsolya – Szőke Mátyás: A visegrádi 15. századi városi üvegműhely. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban. 1458–1490. Kiállítási katalógus*. Szerk. FARBAKY, P.– SPEKNER E.– SZENDE K.– VÉGH A. Budapest 2008. 345–347.

Megjelenés alatt:

- Visegrád késő középkori város déli városmagjának új topográfiai eredményei (2003–2004. évi ásatások.) *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* 2009.
- Visegrád városa az Anjou-korban. Topográfia, városkép. In: *Középkori táj-kép. A visegrádi királyi központ és környezete*. Ed.: LASZLOVSZKY, J. – SZABÓ, P. Publikációra előkészítve.